

A zsidóság helye és szerepe Sátoraljaújhely társadalmi és gazdasági életében

(Csorba Csaba)

Egy rövid előadás keretében csupán néhány alapgondolat kifejtésére vállalkozhatom. Aki a részlet-adatokat szeretné megismerni, az Sátoraljaújhely zsidóságának történetét összefoglaló (sajnálatosan eddig meglehetősen kevesekhez eljutott) könyvemből (2017) ill. a város történetéről írott, szintén kevesekhez eljutott Sátoraljaújhely városkönyve c. kötetemből (2011) tájékozódhat.

Sátoraljaújhely múltjának, hagyományainak mára csupán elenyésző írásos és tárgyi töredéke maradt meg: A háromnegyed évszázada megindult pusztulás napjainkban is megállíthatatlan folyamatnak tűnik. A pusztulás, leépülés folyamatában a zsidóság, a zsidó emlékek eltűnése, eltüntetése korántsem egyedüli (bár jelentős) tényező.

Sátoraljaújhely sem a középkorban sem a későbbi századokban tartozott a jelentősebb városok közé. A Trianon előtti Magyarországon városaink rangsorában az első 150 között az utolsó helyek egyikét foglalhatta el. A mai Magyarországon is éppen, hogy bekerülhet az első 100 közé. A tokaj-hegyaljai településeknek egyike sem versenget a Kárpát-medence más vidékeinek borvárosaival sem építészeti értékeit, sem gazdasági súlyát tekintve. A helyzet abszurdnak tűnik a tokaji bor hírnevéhez képest.

Sátoraljaújhelyt a fekvésének köszönhetően választották ki a 18. század közepén Zemplén vármegye székvárosának. Az akkori Magyarország városai közül lakosságát és településképét tekintve aligha tartozott a 200 legjelentősebb közé. A fölépülő vármegyeházát, a pálos-piarista kolostort, a templomokat, meg vagy két tucatnyi nemesi kúriát nem számítva, a poros-sáros utcákban jórészt falusias, szegényes épületek sorakoztak.

Az 1750 körül a Hegyalját bemutató verses leírásban ugyan Újhely neve mellett a „fényes” jelző szerepel, amit napjainkban előszeretettel emlegetnek, valójában azonban - építészeti képét tekintve - még a vármegye több akkori városához (Patak, Tokaj, Tállya) képest is inkább szegényes falunak, mintsem városnak számított. 1870-ben a helyi újság (a Hegyalja, amely később Zemplén néven jelent meg) szerint a belterületének levegője döglletes, az utcákon disznók kóboroltak, s naponta a főutcán keresztül hajtották a csordát.

Az 1770-es években a 4 ezer lakosú várost mindössze 23 zsidó család lakta. 1850-ben viszont a 6755 lakosból már minden harmadik zsidó volt. 1880-ban a részarányuk elérte a 35,4%-ot, s a város legnépesebb vallási felekezetét alkották. 1910-ben a város 19940 lakójából 5730 vallotta magát zsidónak.

A kiegyezést követő háromnegyed évszázadot joggal nevezhetjük a város fényes korszakának. De még ekkor sem sikerült bekerülnie a 150 legjelentősebb magyarországi város közé.

A város 19-20. századi történetének megkerülhetetlen kulcskérdése: milyen hozadéka volt a zsidóság betelepülésének, lélekszámuk és gazdasági súlyuk ugrásszerű gyarapodásának.

Az ipar és kereskedelem területén a térségbe beköltöző, kezdetben jórészt szegény, vagyontalan zsidóság szívós munkával és példás összetartással a 19. század első felétől kezdve egyre meghatározóbb helyet foglalt el a város társadalmában. A 19. század második felében a korszerű iskoláztatás jelentőségének felismerése révén megbecsült helyet szerzett a városban a zsidó értelmiség is, bekapcsolódva a kulturális életbe is.

A főutcán, a főtéren, a Rákóczi utcában egymás után épültek fel a módos zsidó családok polgárházai, üzletházai, vendéglátóhelyek, szállodák.

Dacára annak, hogy a város vármegyei székhely is volt, a környező vidék nemesi birtokosait hiába próbálta a városi-vármegyei vezetés arra ösztönözni, hogy építsenek maguknak palotákat, kúriákat Újhelyben, nemigen vállalkoztak erre, a megyegyűlésekre, ünnepekre eljöttek, de egyébként megmaradtak ősi birtokokaikon épült kastélyaikban, házaikban.

A hegyaljai borászat megújításában és a korszerű borkereskedelem megszervezésében a betelepülő zsidóságnak jelentős szerepe lehetett. Az írásos adatok szinte teljes pusztulása miatt ennek részletei sajnos ma már nem ismerhetők meg.

A város keresztény lakossága, keresztény elitje a 19/20. század fordulójára egyértelműen befogadta a zsidóságot, amelynek vallása egyenrangúvá vált törvényileg is a többi felekezettel. A pompás új zsinagóga avatásán magától értetődő természetességgel képviseltette magát a város és a vármegye keresztény elitje. A zsidó jótékonyági egyesület szokásos évi rendezvényére a vármegyei ház nagytermét és az alispáni szobákat is átadták, sőt a főispán és családja a rendezvény kezdetétől a végéig (hajnalig) ott is maradt.

A zsidóság kezdetől maga gondoskodott nélkülöző hitsorsosairól, gyermekeik taníttatásáról, családjuk élelmezéséről. Tették ezt az első világháború és a gazdasági válság időszakában, sőt segítették a más vallású nyomorgókat is. A jótékony adományozók listája és az adományok összege rendszeresen megjelent a helyi újságban, amelyből egyértelműen kiderül, hogy a legvagyonosabbak minden esetben megadták a tőlük elvárható kiemelt összegű támogatást. A zsidó jótékonyági egyesületet a keresztény elit egyes tagjai is önkéntesen támogatták.

A város gimnáziumában, kereskedelmi iskolájában jelentős számban tanultak zsidó diákok, akik semmiféle hátrányt nem szenvedtek, sőt az iskolák különösen büszkék voltak azokra a zsidó diákjaikra, akik felsőfokú tanulmányaik során, majd a tudományos, az irodalmi életben, jogi pályán sikereket értek el. Volt a városnak személyében köztisztviselőben álló zsi-

dó polgármestere is, dr. Reichard Salamon ügyvéd. A vármegyei múzeum létesítésében meghatározó szerepet játszott dr. Székely Albert ügyész, akit 80 évesen hurcoltak el haláltáborba.

1944-ben a város lakosságának többsége közömbösen vette tudomásul, hogy 178 zsidó üzletet bezártak, majd a gettóba begyűjtött mintegy 10 ezer zsidót (több mint a fele újhelyi lakos volt), haláltáborokba szállították.

1946-ban mintegy félezer zsidó tért vissza a városba, de néhány év múltán már csak alig néhány tucatnyian maradtak. Üzletüket, házukat, értékeiket nem kapták vissza. 1979-ig még maradtak annyian, hogy a kis imaházban megtarthatták vallási szertartásaikat. 2002-re szinte teljesen elfogytak. 2014-ben beszakadt a kis imaház teteje, majd a „helyreállítási” munkálatok kezdeteként a város ide rendelt közmunkásai szétverték, szemétként elhordták mindent, ami a belső berendezésekből, könyvekből még megmaradt. Fölépítettek egy újfajta, ide nem illő tetőzetet. Az épület bedeszkázott ablakaival, udvarán az újra és újra ember magasságú gyommal évek óta a város szégyene.

Sátoraljaújhely zsidó múltja voltaképpen megsemmisült, s aligha éledhet újjá, legfeljebb az évről-évre érkező zarándokok emlékeztethetik erre az itt élőket.

A város mai lakói közül nagyon kevesen vannak azok, akik számára a zsidó múlt is megőrzendő értéket jelent. A többség közömbös, sőt nem ritkán inkább ellenségesen foglal állást a „zsidó kérdésben”. Alig maradtak már olyanok, akik emlékeket őriznek a helyi zsidó múltról.

A mai újhelyiek többsége nem generációk óta kötődik a városhoz, hanem csak ide betelepedett. A város a közel ötezer zsidó polgárának az elvesztésével olyan sérülés érte, amit azóta sem hevert ki. Az 1944 előtti háromnegyed századnyi „fényes korszak” után elkezdődött és máig tart a város „sötét korszaka”. A lélekszámbeli veszteséget 1980-ra pótolni tudták, azonban az elmúlt évtizedekben a törzsterület lakossága drasztikusan fogyatkozik. A számoknál sokkalta riasztóbb a „minőségi” leépülés. A zsidóság kiirtása és az 1945 utáni rendszer végzetesen lefejezte a város elitjét és az ún. középosztályt, amit igazából máig sem tudtak pótolni.

Nemcsak a zsidó múlt emlékei pusztultak el és váltak láthatatlanná, hanem a városkép is drasztikusan romlott. A régi ipar és kereskedelem tárgyi és írásos emlékeit nem gyűjtötte össze sem a helyi múzeum, sem a levéltár, s ami mégis megmaradt, azt sem tették láthatóvá.

Néhány tucat véletlenszerűen ide került rab szerencsétlen kalandor akciójának van emlékműve a főtéren, de a mintegy ötezer zsidó polgárunknak nincs. A közismert szobor pedig inkább az ő emléküik őrzője lehetne. Budapest példát mutatott erre 1993-ban a gellérthegyi emlékművel...

Emléktáblát érdemelne a volt zsidókórház helyén álló épület csakúgy, mint a jelentősebb üzletek, meg néhány lakóház is...